

۲۰۱۱۹۴۸

قصائد سعدی

رباعیات، ترجیعات، مفردات

مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی
اساس نسخه‌ی محمد علی فروغی

www.ketab.ir

انتشارات آراسته قلم

تهران - ۱۳۹۷

سرشناسه: سعدی، مصلح بن عبدالله، ۹۶۹۱ق عنوان و نام
پدیدآور: قصاید سعدی/مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی؛
پراساس نسخه محمدعلی فروغی مشخصات نشر: تهران:
آراسته قلم، ۱۳۹۷ مشخصات ظاهری: ۲۶۵ ص شابک:
۹۷۸-۶۲۲-۹۹۳۵۳-۲-۳ وضعیت فهرست نویسی: فیبا موضوع:
شعر فارسی - قرن ۶ق. رده بندی کنگره: ت ۱۳۹۶ PIR۵۲۰۷
رده بندی دیویی: ۸۱۶/۳۱ شماره کتابشناسی: ۳۴۰۱۴۶۷

نشریات آراسته قلم

تهران: خیابان: محمد نفا، پلاک ۸۸ طبقه ۴

تلف ۶۶۴۷۹۸۵۶

قصائد سعدی

رباعیات، ترجیعات، مفردات
شرف الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی
پراساس نسخه تصحیح شده محمدعلی فروغی

ناشر: انتشارات آراسته قلم

تیراژ: ۵۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۷

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۳۵۳-۲-۳

قیمت: ۳۸۰۰۰ تومان

فهرست

۷	مقدمه
۱۷	قصائد فارسی
۲۱	در ستایش علاءالدین عظاملک جوینی صاحب دیوان
۲۳	در ستایش اتابک مظفرالدین سلجوقشاه
۲۳	در وداع شاه جهان و سجن ابی بکر
۲۴	در وصف بهار
۲۵	موعظه و نصیحت
۲۶	موعظه و نصیحت
۲۷	اندرز و نصیحت
۲۸	در نصیحت و ستایش
۲۹	در ستایش حضرت رسول (ص)
۳۱	توحید
۳۳	در ستایش اتابک محمد
۳۴	وله فی مدح ابش بنت سعد
۳۴	برگشت به شیراز
۳۵	در ستایش حضرت رسول (ص)
۳۶	در ستایش قاضی رکن الدین
۳۷	در ستایش علاءالدین عظاملک جوینی صاحب دیوان
۳۹	وله فی مدح اتابک مظفرالدین سلجوقشاه
۳۹	در ستایش شمس الدین حسین علکانی
۴۱	در ستایش اتابک سعدبن ابوبکر بن سعدبن زنگی بن مودود
۴۱	در وصف بهار

۴۳	در ستایش شمس‌الدین محمد جوینی صاحب‌دیوان
۴۶	مطلع دوم
۴۸	در مدح امیر انکیانو
۵۰	تغزل در ستایش شمس‌الدین محمد جوینی صاحب‌دیوان
۵۱	در وصف شیراز
۵۱	در لیلۃ‌البراء فرموده است
۵۲	در مدح امیر سیف‌الدین (محمد)
۵۳	در ستایش علاء‌الدین جوینی صاحب‌دیوان
۵۵	در تنبیه و موعظه
۵۷	پند و موعظه
۵۹	در ستایش امیر انکیانو
۶۰	در تهنیت اتابک مظفرالدین سلجوق‌شاه ابن سلغر
۶۲	باز گردیدن پادشاه اسلام از سرخرم
۶۲	تغزل و ستایش صاحب‌دیوان
۶۳	در انتقال دولت از سلغریان به قوم دیگر
۶۵	در وداع ماه رمضان
۶۶	در مدح شمس‌الدین حسین علکانی
۶۷	در ستایش علاء‌الدین عظاملک جوینی صاحب‌دیوان
۷۰	مطلع دوم
۷۱	در ستایش شمس‌الدین حسین علکانی
۷۳	در ستایش صاحب‌دیوان
۷۶	در ستایش ملکه ترکان خاتون
۷۶	در ستایش اتابک مظفرالدین سلجوق‌شاه
۷۷	پند و اندرز
۷۹	در ستایش ترکان خاتون و پسرش اتابک محمد
۸۰	تنبیه و موعظه
۸۱	تغزل و ستایش صاحب‌دیوان

۸۲	پند
۸۴	در ستایش
۸۵	در پند و ستایش
۸۶	در ستایش
۸۷	در پند و اندرز
۹۰	در ستایش ابوبکر بن سعد
۹۰	در ستایش امیر انکیانو
۹۳	مرثیه
۹۳	ترجیع حد در مرثیه‌ی سعد بن ابوبکر
۹۵	ذکر وفات امیر خوالد بن ابی بکر طاب ثراه
۹۶	در مرثیه‌ی عزالدین احمد بن یوسف
۹۷	در مرثیه‌ی اتابک ابوبکر بن سعد زنگی
۹۹	در مرثیه‌ی سعد بن ابوبکر
۹۹	در مرثیه‌ی ابوبکر سعد بن زنگی
۱۰۱	در زوال خلافت بنی عباس
۱۰۳	قصائد عربی
۱۰۳	فی مرثیه‌ی امیر المؤمنین المعتمد بالله و ذکر واقعه‌ی کربلا
۱۰۷	یمدح نورالدین بن الصّیاد
۱۰۹	یمدح السّعيد فخرالدین المنجم
۱۰۹	فی الغزل
۱۱۰	ایضاً
۱۱۱	ایضاً فی الغزل
۱۱۲	فی الشّیْب
۱۱۲	فی الغزل
۱۱۷	فی الغزل
۱۱۸	ایضاً فی الغزل
۱۱۹	فی الغزل

۱۱۹	ایضاً.....
۱۲۰	وله ایضاً.....
۱۲۱	وله ایضاً.....
۱۲۲	قطعه.....
۱۲۲	قطعه.....
۱۲۲	وله ایضاً.....
۱۲۲	فی مدح صاحب دیوان.....
۱۲۳	قطعه.....
۱۲۳	قطعه.....
۱۲۳	مفردات.....
۱۲۵	غزلیات مشتمل بر پند و اندرز.....
۱۲۵	که در غزلیات دیگر پرکنده است.....
۱۲۵	در این جاگرد آورده ایم.....
۱۵۹	مثلاث.....
۱۶۳	قطعات در پند و اخلاق و غیر آن.....
۱۶۳	ظاهراً در ستایش صاحب دیوان است.....
۱۶۴	ظاهراً در ستایش صاحب دیوان است.....
۱۶۸	در عزت نفس.....
۱۷۱	ظاهراً در ستایش صاحب دیوان است.....
۱۸۳	ظاهراً در مدح صاحب دیوان است.....
۱۸۴	در مدح صاحب دیوان.....
۱۹۴	در مدح و نصیحت.....
۲۰۵	رباعیات در اخلاق و موعظه.....
۲۱۵	مثنویات در پند و اخلاق.....
۲۲۱	حکایت.....
۲۲۳	حکایت.....
۲۲۷	مفردات در پند و اخلاق.....

ملحقات در پند و اخلاق	۲۳۵
۱- قصاید	۲۳۵
تنبيه و موعظت	۲۳۶
نصیحت	۲۳۸
۲- غزل‌های عرفانی	۲۳۹
۳- قطعات	۲۴۱
این غزل در تذکره‌ی «مرآت‌الخیال» امیر علیخان سودی	۲۴۳
به نام شیخ سعدی ست	۲۴۳
۴- سیحان مملوک در پند و اخلاق	۲۴۵
رساله در عقاید عشق	۲۶۹
در تربیت یکی از بچگان گوید	۲۷۳
ترجیعات	۲۷۹
قطعات	۲۹۳
رباعیات	۲۹۷
ملحقات	۳۱۹

مقدمه

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

خویشاوندان محترم به خاطر دارند که چهار سال پیش از این ما به طبع آثار شیخ اجل شیراز به روشی سازه دست زدیم و از کتاب گلستان شروع کرده، سپس به بوستان پرداختیم و قسمت اعظم غزلیات شیخ را در جلد سوم قرار دادیم و اینک بقیه‌ی آثار آن بزرگوار را، از قصاید و غزلیات اخلاقی و قطعات و رباعیات و شریات و غیره، در این مجلد چهارم جمع کرده، این مجموعه را به پایان می‌رسانیم و برای مریدان حاضر خاطر خوانندگان می‌گوییم:

کلیات شیخ سعدی مطابق با نسخه‌های چاپی، مشتمل بر بیست و دو، یا سه کتاب و رساله است.

آنچه پیش از گلستان درج شده، شش رساله از این قرار است:

۱. تقریر دیباچه؛ ۲. مجالس پنجگانه؛ ۳. کتاب: حلیة الملوك؛ ۴. سؤال صاحب دیوان؛ ۵. رساله‌ی عقل و عشق؛ ۶. تقریرات ثلاثه (حکایت اباقلاس رساله‌ی انکیانو، رساله‌ی شمس الدین تازیکو) و کتاب‌های دیگر از گلستان به بعد از این قرار:
۱. گلستان؛ ۲. بوستان؛ ۳. قصاید فارسی و مراثنی؛ ۴. قصاید عربی؛ ۵. نعت و مثلثات؛ ۶. ترجیعات؛ ۷. طنبیات؛ ۸. بدایع؛ ۹. خواتیم؛ ۱۰. غزلیات قدیم؛ ۱۱. صاحب‌نظر؛ ۱۲. مقطعات؛ ۱۳. رباعیات؛ ۱۴. مفردات؛ ۱۵. هزلیات؛ ۱۶. خبیثات.

هرچند نسخه‌های بسیار قدیم که اساس کار مادر چاپ و تصحیح کلیات بود، هیچ‌یک تمام و منظم نیست، ولی از مطالعه‌ی مجموع آنها چنین استنباط می‌شود که طرز تنظیم و از پی هم‌درآمدن کتاب‌های کلیات از آغاز به ترتیبی بوده که در نسخه‌های چاپی مشاهده می‌شود، ولی اگر ترتیب تنظیم غزل‌ها و قطعات و رباعیات را در نظر بگیریم، آمیختگی زیاد است و نسخه‌های قدیم و چاپی اختلاف بسیار دارد.

چنان که در مقدمه‌ی منسوب به علی بن احمد بن ابی بکر بی‌ستون ذکر شده، وی در ظرف هفت سال دو مرتبه غزل‌های شیخ را ترتیب داده است و از این عبارت که می‌گوید: «جمع‌آورنده‌ی دیوان شیخ (رحمة‌الله علیه) در اصل وضع بنیاد بر بیست و دو کتاب و رساله کرده بود.» مستفاد می‌شود که بیستون با اینکه سی و چهار سال بعد از شیخ در شیراز می‌زیسته، ظاهراً نسخه‌یی که خود شیخ ترتیب داده باشد، در دست نداشته و این کاری ست که «جامع دیوان شیخ»، یعنی دیگران کرده‌اند، و بعد هم گذشته از اینکه غزل‌های هر کتاب را برای اینکه به ترتیب حروف تهجی بنا نهاده شود، جابه‌جا کرده‌اند. بسیاری از غزل‌ها از کتابی به کتابی نقل شده است. ما این کتاب را در مقدمه‌ی کتاب غزلیات گوشزد کرده‌ایم و در این جا مقصود این است که غیر از غزلیات، درباره‌ی آثار دیگر شیخ هم از: ترجیعات و رباعیات و قطعات همین تصرفات را روا داشته‌اند که ما با وجه به نسخه‌های قدیم به این تصرفات اشاره می‌کنیم.

در نُسَخ قدیم ترتیب بن‌ها، ترجیعات با نُسَخ چاپی مطابق نیست و ما غزل‌های ترجیعات را همچنان که در نسخه‌ها، قدیم مرتب شده، به چاپ رساندیم.

ملتمعات دو قسمت شده، آنچه غزل است در ضمن غزل‌ها آمده و آنچه ابیات آن بیش از حد غزل و یا در نصیحت است، پس از فصل عربی آمده و مثلثات هم از آن جمله به شمار است و ما هم تقریباً این ترتیب را رعایت کردیم.

رباعیات شیخ، بعضی در اخلاق و یا در واقعه است و این رباعیات در نسخه‌های قدیم جزو قطعات کتابت یافته و آنچه در مغالزه است، جداگانه به نام «رباعیات» خوانده شده و ترتیب آن هم به حروف تهجی نیست. ما رباعیات عشقی و اخلاقی را از هم جدا نداشتیم و مانند غزل‌ها به ترتیب حروف تهجی درآوردیم.

در نسخه‌های قدیم هم مانند بعضی از نُسَخ چاپی قسمتی از قطعات را «حبه» و قسمتی را «مقطعات» خوانده‌اند، ولی این قطعات که به دو نام نامیده شده، مخلوط است و ترتیب آنها هم یکسان نیست. ما این قطعات را به ترتیب حروف هجا تنظیم کردیم و چون از کلمه‌ی «صاحبیه» مستفاد می‌شود که بعضی از این قطعات در ستایش و درباره‌ی صاحب‌دیوان بوده، در ذیل صفحات اشاره نمودیم.

در پایان قطعات بعضی حکایات و مثنوی‌هاست که در نسخه‌ها ثبت شده، ولی عنوان جداگانه ندارد؛ ما نیز به پیروی نسخه‌ها، این مثنوی‌ها را پس از پایان قطعات آوردیم. همچنین چون ابیاتی از بوستان به شکل قطعه‌ی جداگانه در میان آنها بود، چاپ مجدد آنها را لازم

ندانستیم. این نکته را نیز بگوئیم که در ضمن مقطعات هم، بعضی از قطعات گلستان آمده بود که تکرار آنها را بیهوده انگاشتیم، مگر آن جا که شعر با تغییر نقل شده بود که در ذیل صفحه اشاره نموده ایم.

مفردات را نیز که در اخلاق یا مغازله بود، از هم جدا کردیم و به ترتیب حروف تهجی مرتب ساختیم (چنان که در کلیات چاپی هم شده بود).

باری، چنان که در مقدمه‌ی غزلیات گفته شده، ما کلیه‌ی آثار شیخ را (غیر از بوستان و گلستان) در دو جلد فراهم آوردیم:

جلد اول: آنچه در مغازله و معاشقه است از غزل و قطعه و رباعی و غیره که به نام «غزلیات سعدی» انتشار یافته و این کتاب طبیات، بدایع، خواتیم، غزلیات قدیم (غزل‌هایی که در ستایش یا موعظه است، از میان آنها کشیده شده)، ترجیعات، قطعات، رباعیات، مفردات - که در مغازله و معاشقه است - در دو جلد می‌گردد.

جلد دوم: آنچه در سبک و اخلاق و پند و موعظه و یا واقعه است که به نام «موعظ سعدی» خوانده می‌شود و این کتاب مشتمل بر دو قسم است:

قسمت اول: قصاید فارسی و مرثی، (غزل‌هایی که در ستایش بوده و در ضمن قصاید گنجانده شده)، قصاید عربی و مثلثات؛ غزل‌های عربی و اخلاقی (این غزل‌ها از طبیات و بدایع و خواتیم و غزلیات قدیم گرفته شده است)؛ قطعات (صاحبیه، رباعیات)؛ رباعیات و مفردات که در پند و موعظه است.

قسمت دوم: رسائل شش‌گانه که در کلیات چاپی قبل از گلستان درآمده است. در باب این رسائل نظر خود را اجمالاً در فهرستی که بر آن قرار داده‌ایم، تفتاب و تکرار می‌کنیم که این مجموعه را به چهار بخش می‌توان کرد:

۱. آنچه به یقین می‌توان گفت به قلم شیخ است و آن کتاب نصیحة الملوک است و رساله‌ی عقل و عشق و رساله‌ی انکیانو. کتاب نصیحة الملوک و رساله‌ی انکیانو به یک روش است و معلوم می‌شود که شیخ خواسته نکاتی را که مخصوصاً در بوستان به شعر فرموده، با زبانی ساده‌تر برای امرای ترک‌زبان بگوید.

رساله‌ی عقل و عشق هم در پاسخ سؤال منظوم یکی از دانشمندان معاصر سعدی به نام سعدالدین النظری است و به همین مناسبت در نسخه‌ی نفیس آقای دانش خراسانی که آن را

در مقدمه‌ی غزلیات وصف کرده‌ایم، در صدر رساله نوشته شده «رساله النظریه» و عباراتی که در آخر رساله در این نسخه است، به عین نقل می‌شود: «تَمَّتِ الرَّسَالَةُ فِي الْعَقْلِ وَالْعَشْقِ فِي جَوَابِ الصَّدْرِ الْكَامِلِ الْمُتَبَجِّرِ الْمُحَقِّقِ، مَلِكِ الشُّعْرَاءِ سَعْدِ الْمَلَةِ وَالَّذِينَ النَّظْرِي غَفَرَ اللَّهُ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ وَكَتَبَتْهُ الْعَبْدُ عَبْدُ الصَّمَدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدٍ مَحْمُودٌ أَصْلَحَ اللَّهُ شَأْنَهُ وَغَفَرَهُ وَلِوَالِدَيْهِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ أَحَدَى وَعَشْرِينَ وَسَبْعِمِائَةٍ»، و باید بگوییم که در دو نسخه‌ی بسیار قدیم رساله‌ی عقل و عشق و نصیحة الملوك کتابت شده، ولی رساله‌ی انکیانو در این نسخه نیست و ممکن است سقط شده باشد و این خود دلیلی دیگر بر صحت انتساب این رسائل به شیخ سعدی است. نکته‌ی که لازم است یاد کنیم، این است که مندرجات کتاب نصیحة الملوك در نسخه‌ها تقدیم و تأخیر داشت و برای اینکه حلقه‌ی سقط نشود و مقابله‌ی نسخ سهل گردد، مطالب را به وسیله‌ی اعداد جدا کردیم.

۲. پنج مجلس است در روضه که به نظر ما اگر از شیخ هم باشد، در منبر یا مجلسی تقریر فرموده و دیگران به نگارش در آورده‌اند. این مجالس در نسخه‌های بسیار قدیم که در دسترس است، وجود ندارد و ممکن است ختای باشد.

۳. رسائلی که به نام «تقریرات نایقه» را احوال شیخ نوشته شده، از این قرار: سؤال صاحب دیوان از شیخ، ملاقات شیخ با آقا و رساله‌ی سلس الدین تازیکو، که چنان که از مندرجات آنها شکار است، دیگران در احوال شیخ نوشته‌اند و تنها اشعاری که در این رسائل گنجانده شده، از شیخ است؛ ولی مطالب این رسائل به نظر ما مشکوک است، که از شیخ باشد و در نسخ معتبر و قدیم نیست.

۴. ملحقات رسائل که عبارت است از مقدمه‌ی منسوب به بیسمل و دیباجه‌ی که بر کلیات شیخ نوشته‌اند و بدون تردید از دیگران است.

ما این رسائل را با تقدیم و تأخیری که ترتیب آن را یاد کردیم، با اینکه تردید نداریم که بخش سوم و چهارم آن از شیخ نیست، در این کتاب آورده‌ایم و چون ممکن است بعضی بخواهند این دوره‌ی کلیات را یک جا جلد کنند و رسائل را چنان که در کلیات چاپی معمول است، در اول کلیات پیش از گلستان در آورند، آن را از سایر قسمت‌ها جدا ساختیم.

با توضیحاتی که داده شد، خوانندگان توجه می‌فرمایند که از کتب و رسائل سعدی که در کلیات چاپی آمده (غیر از خبیثات و هزلیات) هیچ یک ترک نشده و کلیه‌ی آنها در چهار مجلد به

روشی که بیان کردیم، به چاپ رسیده و اگر بگوییم این دوره از سایر کلیات‌هایی که تاکنون به چاپ رسیده، گذشته از چه گونگی و کیفیت و صحت، تمام‌تر و کامل‌تر هم هست، اغراق نگفته‌ایم، زیرا هم غزلیات و قطعاتی را که در نسخه‌های قدیم دیده شده و در نسخه‌های چاپی نیست، در این دوره ثبت کردیم و هم اشعاری را که در نسخه‌های مختلف خطی و چاپی به شیخ نسبت داده‌اند، به نام «ملحقات» به آن افزودهایم.

چند تن از دوستان به ما گفته‌اند و شاید کسان دیگری هم باشند که طریقه‌یی را که ما در تنظیم کلیات به کار برده‌ایم، نپسندیده‌اند، ولی به عقیده‌ی ما ترتیب دادن آثار شیخ اجل به وجهی که به هیچ وجه مانعی ندارد؛ زیرا کلیات را به شکلی که ما در دست داریم، خود شیخ تنظیم نفرموده، اگر تصرفی در آن بشود، ناروا باشد و چنان‌که همه می‌دانند و نسخه‌های قدیم هم گواهی می‌دهد، در موقع تنظیم اشعار شیخ به حروف تهجی، تمام غزل‌ها و رباعیات و قطعات جابه‌جا شده و در اصل، چه اشکال دارد که آن ترتیب به‌صورتی کامل‌تر و منظم‌تر تجدید شود؟

تصرفی هم که ما کرده‌ایم، در ترتیب غزلیات است که قدیم آنها را چهار مجموعه قرار داده بودند. ولیکن هیچ معلوم نیست این تقسیم از به وجهی که ما کرده‌ایم، به دو قسمت می‌توان منقسم نمود: یکی که مغالزه و معاشقه است و دیگر که موعظه و نصیحت است. از این گذشته هر غزل منظومه‌ی مستقل تام و تمامی است که به هیچ وجه با غزل‌های دیگر ارتباطی ندارد تا تغییر ترتیب آنها تأثیری در کار داشته باشد. هیچ کس هم در مطالعه‌ی کلیات مقید نمی‌شود به اینکه از آغاز طلیبات شروع کرده، ترتیباً به آخر غزلیات قدیم منتهی کند و اگر مقصود این است که معلوم باشد کدام غزل را قدیم‌تر و کجای آن قرار داده و کدام یک را در بدایع یا خواتیم یا غزلیات قدیم آورده‌اند، ما هم این مقصود را مدنظر کرده‌ایم، به اینکه در هر غزل نشان داده‌ایم، که جزو کدام مجموعه است، بنابراین گمان نمی‌کنم از روشی که اختیار کرده‌ایم لطمه‌ی جبران‌ناپذیری به آثار شیخ بزرگوار زده باشیم، فقط نشان داده‌ایم که غزلیات را این قسم نیز می‌توان فراهم آورد.

پیش از این گفتیم که ما از انتشار کتاب «غزلیات» و «خبیثات» خودداری کردیم، اینک اجمالاً لازم است در این باب بگوییم:

هزلیات عبارت است از سه مجلس به نثر و مشتمل است بر مطالبی ناپسند و رکیک که حکایاتی هم به نام **المصاحک** به این سه مجلس افزوده شده است. این کتاب در نسخه‌های قدیم که در دست ماست، نیست، ولی نمونه‌یی از آن در نسخه‌ی پاریس که تاریخ کتابت آن در سال ۷۶۷ هجری ست دیده می‌شود.

خبیثات عبارت از حکایات و قطعاتی ست منظوم که هرچند زُندگی دارد، ولی طرز بیان می‌نماید که از شیخ است و در نسخه‌های قدیم هم وجود دارد. به هرحال خواه این دو کتاب از شیخ باشد یا نباشد، ما چاپ آنها را شایسته ندانستیم. و نیز یادآور می‌شویم که در یک نسخه‌ی خطی که دست ماست، کتابی به نام «معمیات» منسوب به شیخ است. این کتاب مشتمل بر سی و یک قصه‌ی عربی و فارسی در لغز و معماست و چنان‌که آقای **عبدالعظیم قریب** در مقدمه‌ی گلستانی که به چاپ رسانده‌اند، اشاره فرموده‌اند، در کلیات متعلق به ایشان هم این قصعات که شماره‌ی آن را ۹۲ تا ۱۲۱ دانسته‌اند، وجود دارد.

دیگر از گفتنی‌ها اینند، در بعضی نسخه‌های چاپی مثنوی به بحر مقارب، در اخلاق شامل دو بیت و یک بیت به سعدی نسبت داده‌اند که به «کریم» معروف است. این ابیات سست و ناچیز در هیچ یک از نسخ خطی قدیم و جدید که ما در دست داریم، دیده نمی‌شود و به ظن نزدیک به یقین از شیخ اجل نیست. در یک نسخه‌ی خطی هم که اعتبار آن مورد تصدیق ما نیست، قصیده‌یی به سعدی در زبان‌های شهرها منسوب است و چون با نبودن نسخه‌های متعدّد تصحیح آن برای ما اشکال داشت و لازم هم نمی‌دانسیم، به آن را ترک کردیم.

نسبت به روشی که ما در تصحیح این دوره کلیات اختیار کردیم، و همچنین در توصیف نسخه‌هایی که در دست داشته‌ایم، گفتنی‌ها را گفته‌ایم، و تنها چیزی که تکرار آن را لازم می‌دانیم، این است که از دانشمندانی که چند سال نسخه‌های نفیس خود را در اختیار ما گذاشته‌اند، دیگر بار سپاسگزاری و امتنان خود را اظهار داریم.

محمدعلی فروغی - مهرماه ۱۳۲۰